

SZEMLE

Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója Bp. 1973. Akadémiai Kiadó. 191 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 81.sz.)

DERSI Tamás témáját olyan területről választotta, amelyre a sajtó és a politikatörténet művelői eddig csak egy-egy portyázás erejéig jutottak. E gazdag szellemi vidékről csupán mutatóba hoztak magukkal zsákmányt, egy-egy összefüggésből kiemelt jelenséget vagy jobb esetben egy reagálás-illetőleg magatartásforma eklátans példányát. A terep rendszeres felderítésére a tudomány szak polgári művelői nem vállalkoztak, csupán az őskereső apologeták írásaiban találkozhatunk a felmérő csoportosítás kísérleteivel. A feldolgozás irányát és mélységét azonban a szerzők célkitűzése determinálta. Az alig több mint negyedszázadra visszatekintő marxista kutatás pedig érthető módon a társadalom fejlődését jobban meghatározó alapkérdések kutatására összpontosította erejét.

A korábbi és a közelmúlt kutatási irányok jellemzésével legteljesebb egyetértésemet kívánom hangsúlyozni DERSI Tamásnak a munka bevezetőjében összegzett következtetésével: „A tanulmányban ábrázolni kívánt orgánumok, az érintett kérdéskörök és a szereplő személyek, a dualista monarchiában megvalósuló, liberálisnak mondott rendszer jobboldali ellenzékéhez tartoznak. Részai a folyamatnak, amely a nyolcvanas évek válságaiban gyökerezik, s amely különböző időszakokban más-más módon, ám mégis félreismerhetetlen folyamatossgal készíti elő a két világháború közötti ellenforradalmi tudatot: a keresztényként és nemzetiként fellépő politikai-társadalmi erők 1919 augusztusa utáni térhódítását.” (5.1.) Az alig tíz íves munka gazdag tényanyag, s szerteágazó források gondos feldolgozása révén jutott a szerző erre az álláspontra.

A munka tulajdonképpen két nagyobb egységre oszlik: az egyházpolitikai helyzet vázlatos felidézése után a katolikus sajtó orgánumait mutatja be a kronológia és

kapcsolattörténet fűzéréen. E részek ábrázolási módja a sajtótörténet minden kritériumának megfelel: szól keletkezéstörténetükről, jellemzi szellemi irányítójukat és irányukat, markánsan és határozottan eszteli publicisztikai eszköztárukat, a megformálás módozataitól a kifejtett gondolat karakterisztikus megnyilvánulásáig. Azaz a munka első nyolcvan oldala plasztikusan elénk idézi azt a fegyvertárat, amelynek korszerűtlen tárával lövöldöztek a polgári átalakulás rohamosztagának tekintett polgári sajtót. A muníció analízisét a könyvecske második része végzi el. Nagyon logikusan helyezi e rész élére a katolikus sajtó belső vitáit, amelyek során nem a dogmatika kérdéskörében céloztak saját soraik közé, hanem a közös stratégiai célkitűzés felé vezető taktikai lépések robbantották ki a belső vitákat. Pontosabban a ultramontanizmus türelmetlensége szolgált meg — adott periódusban még VASZARY Kolos herecegprimással szemben is —, „védelmezték” a magyar katolicizmus ügyét. A taktikai nézeteltérésekben kitörő beharc azonban nem zavarta a liberalizmus elleni militáns közös fellépést, a kapitalizmus feudális bírálását, a szociális problémák naivan antikapitalista pertraktálását, a kereszténység tanaitól diametrálisan eltérő álláspontot a vallási türelem, a felekezeti jogok és nemzetiségi problémák égető és megoldatlan kérdéseiben.

Az a kor- és körtünet, amelyet DERSI Tamás *A századvég katolikus sajtójában* felvázolt, a dualizmus korának lényeges és akut belső problémáira hívja fel a figyelmet. Értékes és további kutatásra buzdító mellékterméke ez a mű a szerzőnek ugyan csak 1973-ban napvilágot látott *Századvégi üzenet* c. kötetének. Abban a századvég sajtó- és politikai világának totálisabb képébe ágyazza a katolikus sajtó tevékenységét. A szélesebb közönségnek szóló műben be tudta és be is akarta mutatni a két szembenálló tábor. a liberálisok és a klerikálisok érveit és ellenérveit. Tehát ott a magyar nép sorskérdéseiben folytatott harc plasztiki-

kusan bontakozik ki. Célszerű lett volna, ha a két mű közötti szellemi összefüggésre DERSI Tamás *A századvég katolikus sajtója* c. művében a szakolvasók figyelmét felhívja. E kérdésben a szerzői önmegtartóztatás sajnálatos, mert így — nolens volens — monológgá válik az a szóháború, ami valójában zajlott, és amelyet éppen DERSI mutatott be a *Századvégi üzenet* c. művében.

MIKSZÁTH Kálmán írta a szerzőnk által is bemutatott LONKAY Antalról, a *Magyar Állam* c. napilap 1888-ban elhunyt szerkesztőjéről: „Az a szívósság, amellyel a liberálisokat üldözte, kiket 'bujoncok'-nak, 'szabadoncok'-nak titulált, az az ügyesség, mellyel minden kérdést úgy meg tudott forgatni a saját zsríjában vagy olyan lében eresztteni fel, hogy annak felekezeti kiszögeggelése kilátászsassanak, lapját mindenkor érdekes olvasmánnyá tette azon körökben, amelyeknek írva volt... Lapja is folyton nyert elfizetőkben s mióta az antiszemizmus felburjánzott, azóta hézagot kezdett pótolni. Mert ha valami felvirágozóban van, hát csak kell hogy azt valaki öntözze.” (Mikszáth Kálmán „Hátrahagyott iratok”, „Az én halottaim” 1914. 163. l.) DERSI Tamás a MIKSZÁTH-tól vett vélemény első részével foglalkozik, a másik kérdés — a — amelyre a kortárs MIKSZÁTH nem véletlenül a nekrológban is ironikusan utalt — már elkerülte szerzőnk figyelmét. Mindkét művében az 1890-es évek katolikus sajtójáról szól, de az előzmények felsorolásában csak érintőleg említi az előző évtized, az 1880-as évek társadalmi és politikai problémáit. Azt a tényt, hogy 1882—83-ban az egész magyarországi és európai közvéleményt felkavarta, táborokra szakította a tiszaezlári vérvádper. Az a per, amely a polgári fejlődés útjára lépett társadalom nem kis részét néhány hónap leforgása alatt visszataszította a középkor eszme- és érzelmevilágába. Ebben a MIKSZÁTH által „Lonkay bácsinak” titulált *Magyar Állam* szerkesztő tulajdonosának nem kis szerepe volt: lapja 1882. május 20-án nyilvánosságot biztosított a tiszaezlári plébános *Egy leány eltűnésének titokzatos esete* c. írományának. Erre a közleményre alapozta a parlamentben az ugyancsak tiszaezlári földbirtokos, ÓNODY Géza az esetet ügyvé robbantó interpellációját. A vizsgálat tizenhárom hónapja alatt a *Magyar Állam* állandó rovatot szentelt az ügynek, hecckampányt indított a vádlottak és a magyar zsidóság ellen, mindenkit inszinuált, aki az igazság kiderítésére törekedett. Az ország nyilvánossága előtt zajló és felmentéssel végződő per után sem nyugodtak meg „Lonkay bácsi” munkatársai, országos tüntetéseket szerveztek, atrocitásokat szítottak. Agitációjukkal teret biztosítottak az 1884-ben

szervezetten fellépő Antiszemita Pártnak, nem kis szerepük volt abban, hogy 1884-ben tizenhét képviselő antiszemita programmal mandátumhoz jutott... Nem folytatom a sort. Úgy vélem, hogy a DERSI Tamás által körültekintően elemzett 1890-es évekbeli tények nagyobb hitelt és mélységet kaptak volna, ha a *Magyar Állam* és az *Alkotmány* vitái kapcsán a LONKAY Antal szerkesztette lap korábbi „elkötelezettségét” is alaposabban bevonta volna vizsgálatai körébe.

DERSI Tamás kismonográfiája a sajtó- és politikatörténet közös nyeresége. A fentebb kifejtett gondolatot az ő munkája inspirálta, az a széles látókörü szemlélődés, amellyel választott témáját megközelítette és vizsgálódásának eredményét összegezte. Ez az igényes kutatási módszer a garancia arra, hogy a sajtótörténet a maga elé tűzött feladatainak sorozatában módot fog találni arra, hogy az évkörökben kissé visszalépve, fényt derítsen a bemutatott jelenségek eredetére is. Az anyag biztos kezelése azt is feltételezi, hogy a szerzőtől várhatjuk ezt a lépést.

REJTŐ ISTVÁN

Korompainé Szalacsi Rác Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843—1970. Debrecen 1973. KLTE [soksz.] 9, 460 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bibliográfiai Kiadványai 1.)

A megyei sajtóbibliográfiák kötetei közül legutóbb a *Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája*... jelent meg. Ha az egyes kötetek megjelenési sorrendjét figyeljük, minden kötet bizonyos szempontból jobb az előzőnél és mindegyik hoz valami újat is. Ez a fejlődés természetes, hiszen minden új munka támaszkodhat az előző kötetek — nem egy esetben az „úttörő kötet” — tapasztalataira.

Ez a természetes fejlődés a Hajdú-Bihar megyei sajtóbibliográfiára is érvényes. Ezen túlmenően különösen dicséretére válik a kötetnek, hogy feldolgozta a történelmi Bihar megye sajtóanyagát is, hiszen ezek — különösen a nagyváradi lapok — az egész megyére vonatkozóan közöltek olyan helyi híreket, statisztikákat, társadalmi megmozdulásokat (kivándorlás, kisbirtokok árverése, agrárszocialista mozgalom) stb., amelyek a mai helytörténet számára nélkülözhetetlenek. Ha a régi Bihar megye sajtójának anyagát elhanyagolta volna a kötet szerkesztője, sok olyan kutatót fékezett volna le munkájában, akik a régi Bihar

megyéhez tartozott községek múltját kutatják. Márpedig lélekszám és terület szempontjából nem volt elhanyagolható az a körülmény, hogy a megye jelenlegi lakosságának több mint egyötöde és területének pedig több mint egynegyede Bihar megyéhez tartozott.

A jó bibliográfia próbaköve a használhatóság, amit nagy mértékben befolyásolnak a mutatók. A fenti kötet mutatói megkönnyítik a használhatóságot. Sőt! Ha a helyi és időrendi mutatót nézzük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy szelesebb látókört és bizonyos kutatási koncepciót is ad ez az újszerű összeállítás. Sikeres kezdeményezés a szakmutató időrendi, illetve helyi elosztása is. Kár, hogy az egyes csoportok nem tagoltabbak, illetve tipográfiaileg nem válnak el markánsabban egymástól. Itt jegyzem meg, hogy a periodizációban a Tanácsköztársaság sajtóanyaga önálló fejezetet kívánna. Ezt a szerkesztő is érezte, de elgondolárait tipográfiaileg is alá lehetett volna húzni.

A sajtóbibliográfiák könnyedébb használatát általában megnehezíti a szabvány „kötelező” ereje. Ez a szerkesztőnek — jelen esetben is — kötöttséget jelent. A nehézség leginkább azonos címeknél jelentkezik és különösen akkor, ha valamelyiknek (nemritkán kettőnek, háromnak) az előzményét, folytatását stb. kell azonosítani. A jelenlegi gyakorlat az, hogy az ilyen címek után 1., 2., 3. stb. számokat alkalmaznak. Az élettartalmat aztán kereshetjük az alcímváltozások és a szerkesztői nevek sokadalma között. (Még abban az esetben is nehézkes a kezelés, ha aláhúzzuk az adatot!) Mennyivel könnyebb lenne és időben mennyivel hamarabb helyére tudnánk tenni a hírlapokat, ha a cím után zárójelbe tennénk a megjelenés és a megszűnés évszámát. (Természetesen a címléírás szabályait megtartva. A változás csupán anynyi lenne, hogy ez a két évszám kétszer szerepel.) Az országos nagykönyvtárak különben is úgy védekeznek a sok „Ellenőr”, „Ellenzék”, „Közérdek”, „Szabadság” stb. címek összekeverése ellen, hogy a cím után rögtön jelzik a kiadás helyét is és ha több azonos cím egy helyen jelent meg, úgy az élettartam évszámát is. Így elég gyorsan el lehet igazodni az útvesztőben.

A megyei sajtóbibliográfiák egyik feladata a periodikák közötti összefüggések rögzítése és a lap jellegének (alcím) megjelölése is. A *Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája* ennek a követelménynek is megfelelt. Csupán egy esetben tapasztalható az, hogy a címváltozásnál nem vették figyelembe a változás történetét és körülményeit és így kerülhetett a cím függeléke az alcímek közé. A *Hajdúböszörmény és Vidéke*

és a *Hajdúböszörmény* III. esetében ugyanis a kezdetet a *Hajdúböszörmény és Vidéke* jelentette 1891-ben. 1927-ben *Hajdúböszörmény* lett a lap főcíme, de hogy a régi olvasótáborral érzékeltessék: csupán címváltozásról van szó, a cím függelékeket megtartották (és tipográfiaileg megfelelően kiemelve érzékeltették is) a *Hajdúböszörmény és Vidéke* kiegészítést. Alcímként pedig az első számtól a lap megszűnéséig felhívták a figyelmet, hogy a lap: Politikai és társadalmi lap.

A bibliográfia egyik legfontosabb információja a lelőhelyek jegyzéke, bár ez az állományváltozással egyidejűleg ki van téve az elavulásnak. A három lelőhely (Országos Széchényi Könyvtár, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára és a Debreceni Egyetemi Könyvtár) anyagának összeállítása alapos és pontos munkát mutat. A kötet lelőhely-anyagánál nem hiányosság az sem, hogy nem jelöli külön az OSZK mikrofilmananyagát, mely sok esetben teljesebb mint az ún. „törzsanyag”, mert az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmállományát a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára és a Debreceni Egyetemi Könyvtár anyagából egészítette ki. Az viszont vesztesége a kötetnek, hogy a Párttörténeti Intézet Könyvtárának állományát legalább az 1918—1919 és az 1944—1946. évekre vonatkozóan nem vette figyelembe. Ez olyan anyag, amely a lehetőséghez mérten Magyarországon a fenti évekre vonatkozóan a legteljesebb.

Összegezve: a Hajdú-Bihar megyei sajtóbibliográfia hathatósan elősegíti a helytörténeti kutatásokat, sőt ezen felül igen komoly segítséget jelent nemzeti sajtótörténetünk munkálataihoz is. Szerkesztése és összeállítása értékes és gondos munka eredménye volt, mely feltétlen elismerést érdemel.

BALOGH GYÖRGY

Kárász József: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1843—1970. Szeged. 1974. 212 l.

Csongrád megye kulturális, közművelődési intézményeinek sokaságát is megmutatva, tizenkét lelőhelyre hivatkozva jelent meg a megye hírlapjainak és folyóiratainak bibliográfiája.

A legkorábban, 1843-ban megjelent és kézzel írt „félhavi lapot”, az *Emlénykét* csak herbáriumba préselt ritka virágszálnak tekintjük. A következő adat már 1869-et idézi. S bár a bibliográfus csüggedten jegyzi meg: „mállott, lapozni nem lehetett”, mégis a nyomdai úton készült *Vásár-*

helyi Közlöny c. vegyes tartalmú hetilap és redakciója már valóban látta el a sajtó szolgálatát.

S ettől az évtől kezdve az időrendi mutató jelzi: minden évben új laptestvérek csatlakoznak az előzőkhöz: „ismeretterjesztő, kereskedelmi és közgazdasági hetilapok”, „közérdekű társadalmi hetilapok”, „független napilapok”, „politikai napilapok” — szűnnek meg, egyesülnek, beolvadnak, újraindulnak, címváltoznak, mutálnak: vagyis ezer és ezer szállal gyökereznek a megye valóságos talajába, regisztrálva annak minden lélegzetvételét.

Talán a „megye” meghatározásánál kerül nehéz helyzetbe a használó. A bibliográfia ugyanis a mai Csongrád megye sajtóját a megyeszékhely, Szeged sajtója nélkül mutatja be. (Ennek feltérképezését korábban — 1954-ben — ERTESEY Péter már ideglenes formában elvégezte, s a munka bővített kiadása — az előszó tanúsága szerint — készülöben van.)

KÁRÁSZ József bibliográfiája jól érzékelteti azokat a sajtótörténeti kutatásokat, amelyek a megye területén folynak. 1972-ben BÚZÁS László dolgozta fel *Makói hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját*, amelynek adatait — kevés formai változtatással — a szerző beolvasztotta kötetébe.

Remélhető, ha elkészül a szegedi sajtó kiegészített bibliográfiája, akkor a megye sajtójának összesített kötetét is meg lehet jelentetni.

Az új kiadásban — további kutatómunka és nyomozás eredményeképpen — bizonyára eltűnik néhány lap hézagos címlírásánál a szerző gondos, mégis sajnálatos megjegyzése: „közgyűjteményben nem található”; vagy pedig újabb évekkel bővül néhány címe, mint pl. a 104. sorszámú BIBÓ Lajos szerkesztette *Gyermekek Világa*, melynek 1913/14. 3. évfolyama a Somogyi Könyvtárban megtalálható.

1974. augusztusáig kilenc, decemberéig már tíz megyénk sajtóbibliográfiája készült el, s ezzel további fontos lépéseket tettünk a hazai sajtó feltárása felé.

Ha már meglévőnek tételezzük fel a további készülő megyei összefoglalókat, s melléjük állítjuk az előző évtizedekben megjelent korszakbibliográfiákat: DEZSÉNYI Béla, KERESZTY István, SZINNYEI József, KEMÉNY György, MONOKI István stb. összeállításait, feltehető a kérdés: nem lehetne-e idővel ezen különböző (regionális, idő- és betűrendi) szerkesztési szempontok által és betűrendelt művek kumulált címanyagából egy jövőendő nemzeti sajtóbibliográfia szintézisének „nyersanyagát” megteremteni?

Sebők Vilma: Az Alföld Repertórium a 1950—1969.

Az *Alföld*, a Tiszántúl irodalmi folyóirata ebben az évben lépett huszonötödik évfolyamába. A szám jelzi, hogy a korábban *Építünk* néven kiadott lap az egyik leghosszabb életű folyóiratunk, így felszabadulás utáni irodalmunk, szellemi életünk egyik, nemcsak helyileg jelentős dokumentuma. A benne lévő értékes anyag feltárását kísérli meg az első húsz évet feldolgozó repertórium.

A folyóirat 1950-ben indult, azzal a céllal, hogy a tiszántúli írókat tömörítse. Ha volt is olyan év, amikor csak egy számmal, de azóta folyamatosan jelenik meg. Fejlődéséről JUHÁSZ Béla írt a *Bevezetőben* tizenhét oldalas átfogó tanulmányt; mellette az *Alföld* történetével, fejlődésével kapcsolatosan BARTA János, FÁBIÁN Zoltán, TÓTH Dezső írásait említjük. Itt csak néhány mondat erejéig szólhatunk erről a kérdérről.

Az első években a lap szinte kizárólag helyi szerzők írásait közli, az akkori évek irodalompolitikájára jellemző egyoldalúság itt is megfigyelhető. Így a lap, amely akkor negyedévenként jelent meg, csak a területi irodalmi élet tükrözője maradt. Az ötvenes évek közepén jobbratolódás, bizonytalanság következik be; az ellentmondások az 1958-as újraindítás után szűnnek meg. A hatvanas évek elején válik a már havonta megjelenő folyóirat az ország irodalmi életének is fontos tükrözőjévé, a nála fiatalabb fővárosi lapok méltó társává.

A repertórium az anyag szerzői betűrendben közli, az *Előszó* így indokolja a választást: „az Alföld kezdettől napjainkig elsősorban irodalmi jellegű”, s a felhasználók elsősorban személyek szerint kutatnak. Vitatható a megállapítás, igen sok esetben egy-egy korra vagy országra vonatkozó, illetve onnan közzét irodalomra vonatkozik a kérdés. A személyek szerinti keresés egy névmutatóval is megoldható, ha más csoportosításban lenne föltárva az anyag. Így viszont szerző szerint valóban pontos képet kapunk, mert egy-egy szerző neve után a rá vonatkozó, itt megjelent irodalom is össze van gyűjtve; viszont a tartalmi föltárás alig megoldódott, az időrendi pedig sehogyszem. Tulajdonképpen az sem derül ki, hogy valóban a szépirodalom-e az *Alföld* anyagának nagy része; az sem, milyen a vers, elbeszélés stb. aránya, inkább az irodalomelmélet vagy a gyakorlati kritika dominál az oldalakon.

Annak következtében, hogy a szerző neve után a rá vonatkozó irodalmat is megtaláljuk, az összeállítónak a cikkek nagy részét kétszer kellett leírnia. Nem kényszerült volna erre, ha az egy-egy szerzőre vo-

natkozó irodalmat mutatóban gyűjti össze. Így sajnos azt sem tudjuk, hány szerzője volt az *Alföld*nek a tárgyidőszakban. Olyan nevek is tételeszámot kapnak ugyanis, akikről csak kritika jelent meg (pl. 2014. tételeszám alatt Max WEBER művéről ír JENEI György), sőt jogi személyek, folyóiratok nevét (Csokonai Színház, Rosta) és különféle gyűjtőfogalmakat (Felszabadulás, Viták) is tételként, sorszámozva vesz fel. A leírt címek valódi mennyiségéről pedig így teljességgel lehetetlen képet kapnunk. Ez az esetleges szerkesztési gyakorlat maga is megkérdőjelezi, érdemes volt-e szerzői betűrendet alkalmazni.

Érdekes problémát vet fel az egyes szerzőkön belüli csoportosítás: a *repertórium* következetesen alkalmazza az alfabetikus sorrendet, az egyes műfajokon belül. (Ha egy műfajban háromnál kevesebb a mű, a más műfajúakkal együtt, legelől közli.) Az alfabetikus sorrend helytém szerintem helyesebb lett volna a kronológikus sorrend, ez tükrözte volna a szerző érdeklődési irányának, a vonatkozó irodalom esetében pedig a kritikai fogadtatás változását. Így viszont a pályakép vázlatos összeállítása is fáradságba kerül. A különböző viták esetében szintén kifejezetten rossz a betűrend, mert a vita alakulásáról, esetenként a vitaindítóról vagy -záróról nem mond el semmit.

Tegyük fel, hogy az *Alföld* anyagának nagy részét valóban a szépirodalom és az irodalomtudomány adja; s fogadjuk el, hogy a szerzői betűrend alkalmazása mellett, nagysága miatt még egy csoportosításban nem lehetett föltárni az anyagot (mint például a *Válasz repertórium*na esetén). Ekkor viszont a *mutató*nak kell segítséget adnia. Az *Előszó* hangsúlyozza, hogy a „tárgymutató csak a nem irodalmi cikkek tematikus feltárását szolgálja”, tehát ilyen szempontból az irodalmi anyag egyáltalán nem közelíthető meg. Hiába keresem a romániai magyar irodalomra vonatkozó cikkeket, vagy a franciából fordított szép-irodalmi alkotásokat; esetleg az általános irodalomelméleti tanulmányokat. Az irodalmi anyaghoz szerintem éppolyan fontos lett volna tárgymutató készítése, mint az egyéb tárgyú cikkekhez. Csak egy földrajzi mutató vonatkozik a szépirodalmi anyagra. Ez ritkított szedéssel van elválasztva a tárgymutatótól (a kettő együtt hat és fél lap). Mindkét mutató a tételeszámra utal.

Úgy tűnhet, mintha szándékom az lett volna, hogy hibákat soroljak föl. Erről szó sincs. Csupán arra törekedtem, hogy rámutassak: a szerzői betűrend alkalmazása ilyen módon jelentősen csökkenti a repertórium információs értékét, használhatóságát. A szerzői betűrend megtartásával, de egyrészt

azon belül kronológiai sorrend alkalmazásával, másrészt és főként, használható mutatóapparátus készítésével is lehetőség nyílik több szempontból való keresésre. Azonban a legmegfelelőbbnek látszik, ha fő rendező elv a tartalmi csoportosítás, részletes, pontos bontásban, esetleg ezen belül az időrend alkalmazása. A nominális megközelítést ebben az esetben névmutató teszi lehetővé.

A különböző folyóirat-repertóriumokat bíráló cikkek és a repertórium átvizsgálása után nem mondhatunk mást: a repertórium megjelenése fontos volt, értékes anyagot dolgoz fel, de — nem éri el önnön lehetőségeit a feltárás sokoldalúságával kapcsolatban.

SZABÓ ERNŐ

Dugonics könyvtára (Katalógus). Összeállította és jegyzetekkel ellátta GYURICS György. Szeged, 1972. 116 l. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 14.)

A magánkönyvtárak évszázadok múltával kimutatják tulajdonosuk korszerűségének éltető gyökereit. Ez a specifikuma DUGONICS András együtt maradt 142 kötetének is, amelyről a Somogyi-könyvtár 1906-ban szerzett tudomást, és az állományt 1938-ban végül is megvásárolta.

A kötetek száma egymagában nem sokat mond, de ha figyelembe vesszük, hogy a 18. század utolsó harmadának latin és anyanyelvű magyarországi irodalma a szűkös keresztmetszetű könyvkiadásban, kéziratokban, nyomtatványokban élt, és emellett ez az irodalom előde volt a 19. század kilombosodó irodalmának, akkor nyilvánvaló, hogy DUGONICS András könyvtárának nemcsak könyvtörténeti értéke van, hanem könyvtárát a csírázó nemzeti kultúra nézőpontjából értékelhetjük elsősorban. És ebből a szemszögből rendkívüli jelentőségű. GYURICS György előszavában megjegyzi: „...a katalógus értékes adalék lehet a 18. század művelődéstörténetéhez, s ugyanakkor azt reméljük, hogy az elkövetkezendő Dugonics-kutatások segítőjévé is válik.” Hozzátehetjük, hogy a katalógusnak — kézikönyv funkciója mellett — irodalomtörténeti és nyelvtudományi értéke van. Amellett, hogy segítheti a DUGONICS-kutatást, a magyar nyelvviségnek — a latin és német hatásoktól leváló — önállósuló fázisát is szemlélteti. Ez derül ki a magyar nyelvű címlírásokból. Az itt található magyar helységnevek korabeli helyesírása és betűhív lenyomata adalékok nyújt az ortográfia történetéhez. Sőt *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Bp. 1967;

1970.) hiányzó kötetének összeállításakor — a katalógus nyomán — figyelembe lehet venni Dugonics könyvtárának nyelvi vonatkozásait is.

A katalógus „hírértékét” növelik az úgynevezett feldolgozatlan ritkaságok. Többi között DUGONICS birtokában volt DANZER János (1763—1809) első, Magyarországon megjelent gyorsíró tankönyve 099/2, egy *Siketnéma Abécérend* 123/46, *Szűk markú Fülöp* című névtelen iskoladráma 123/21, BENYÁK Bernát (1745—1829) iskoladrámai, versei, nyelvi munkái 123/26.

A kis példányszámú, tudományos és szakmai igényű katalógus kimutatja, hogy DUGONICS műveltségét — a görög—latin klasszikusok mellett — a kortárs- és külföldi irodalom táplálta. Ez volt DUGONICS korszerűségének egyik ösztönzője. — „A történeti kutatás számára éppen az az érdekes, hogy külföldi természettudományi, filozófiai, irodalmi irányzatok hol, mikor, milyen mértékben bukkantak föl a magyar könyvtárakban. Ezen a téren a kutatás még alig indult meg, pedig rendkívül tanulságos eredményeket hozhatna a magyar tudománytörténet számára, és mindazok számára, akik a magyar társadalom múltbeli műveltségét kutatják.” (CSAPODI Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Magyar Könyvszemle 1959. 4. szám.) Az ilyen természetű kutatást a könyvtárakban alkalmazott numerus currens, illetve a proveniencia elvének érvényesítése szolgálja legjobban.

Eszerint járt el a Somogyi-könyvtár is, amikor az 1938-as leltározásnál a szak szerinti felállítási rendszer mellett DUGONICS könyvtárát (142 kötet) zárt könyvtártestként kezelte.

”A G. i. (magyar irodalomtörténet) szakban helyezték el a 2000—2122. számok alatt, tekintet nélkül arra, hogy egy-egy kötet tartalma esetleg más szakba osztásukat indokolta volna. Így a Dugonics könyvtár főnmaradt anyaga ma is együtt van.” (GYURICS: *Katalógus* 16—17. lap.)

Ez az eljárás példája lehet annak, hogyan fejlődhetnek megyei könyvtáraink tudományos könyvtárakká. Erre meg is van a lehetőségük. A helytörténeti gyűjtemények gondozása, az egykori főúri könyvtárak exlibriseinek possessor-katalógusban való feltárása, a gyűjtő körök kiszélesítése, a beszerzés szakszerű irányítása feladatkörükbe tartozik. Ilyenformán az ő fejlődésük és munkájuk nyomán érlelődhet meg a ma még csak elképzelt könyvtármúzeum feltétele is. Ehhez természetesen szükséges lenne a régi könyvtárak közötti integrálódási folyamat, amelynek eredményeként a szét hullott régi könyvtárak viszonylagos rekonstrukciója megvalósulna.

Magyarországon szinte összpontosított erők dolgoznak műemlékeink felkutatásán, megőrzésén. A könyvtármúzeum eszméjének megvalósítása rokon értékű ezzel a gonddal; a tudománytörténet egyik leghasznosabb vállalkozása lenne.

TÓTH JÁNOS

Engelsing, Rolf: Analphabetentum und Lektüre. Zur Sozialgeschichte des Lesens in Deutschland zwischen feudaler und industrieller Gesellschaft. Stuttgart, 1973. 210 l. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Rolf ENGELSING eddigi munkásságában is jelentős helyet foglalt el az olvasóközönség történetének kutatása. Egy másfél évtizeddel ezelőtt megjelent munkájában (*Der Bürger als Leser*) Bréma példáján keresztül mutatta be a 17—18. századi német társadalom irodalmi műveltségét, az irodalom befogadása szempontjából. Foglalkozott Bréma időszaki sajtójának olvasóközönségével is, de tanulmányozta Északnyugat-Németország 19. századi újságolvasó közönségét is. Ezekben az írásaiban — csakúgy mint a *Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit* c. művében — az olvasás és az olvasóközönség történetének inkább kvalitatív jellegű vizsgálati módszerével találkoztunk. A szerző újabb munkája, némileg az előző szemléletmód kiegészítéséül is — főleg kvantitatív szintézisre törekszik.

Joggal nevezhetjük bizonyos fajta szintézisnek Rolf ENGELSING e művét; nemcsak azért, mert témájáról a későközépkortól kezdve egészen a jelenkorig nyújt áttekintést, hanem azért is, mert bár elsősorban a német nyelvterületet dolgozta fel behatóan, figyelme azonban kiterjedt a többi közép- és nyugat-európai ország társadalmára is. Kitekintései a nem német nyelvterületekre főként az angol, francia és olasz kultúrtörténeti összefoglalások segítségével, összehasonlítási célokat szolgáltak. Az a felfogás, hogy Kelet-Európa fejlődése az előbbiekhöz képest más fázisú volt, az utóbbi évszázadokban természetesen nem vitatható, de a vizsgált korszakok közül a középkorban és a reneszánsz idején már némi hiányosságokat eredményezett, a különben európai vonatkozásban is bizonyos fajta teljességre törekvésében.

Módszere is összegező igényű: felhasználja a kérdéssel kapcsolatos gazdag, de meglehetősen szétszórt szakirodalmat és

a nyomtatott forrásokat és ezek alapján készíti el művelődéstörténeti szintézisét. Bár a levéltári és kéziratok források összegyűjtésére és felhasználására nem vállalkozott — az anyag sajátos és nehezen feltárható jellege miatt — pusztán azért, hogy a korábbi szakirodalom eredményeiből egy egységes ötvözetet készített, lényegeset és újat alkotott. Szintézise — főleg a 18. század előtti korszakokra nézve — úttörő vállalkozás, melynek eredményei csakúgy, mint módszerei szélesebb körű érdeklődésre tarthat számot.

ENGELSING az írás és olvasás tudásának és szokásainak történetét nem a korábban általános pedagógia- és gazdaságtörténeti szempontok szerint tekinti át, hanem egy — a mi könyvtörténeti kutatásaink módszeréhez közelálló — komplex érdeklődéssel.

Az analfabétizmus, az olvasás, az írás, a könyv- és újságolvasás, az iskolai és a népművelés kérdéseit társadalomtörténeti összefüggéssel tárgyalja úgy, hogy vizsgálataiban a súlypont mindig a könyv történetén van. A könyvtörténet fogalmát tágan értelmezi, belefoglalja annak anyagi előállításának (nyomdászat) kérdéseitől kezdve az olvasmányok befogadásával: az olvasással és az olvasóközön-séggel kapcsolatos problémákig bezárólag valamennyi lényeges vonatkozását. Ezáltal művelődéstörténeti méretűvé szélesedik a korábban csak valamilyen részleges szempont szerint vizsgált téma.

Az első fejezetekben a könyvnyomtatás előtti korszakot, a késő középkor kultúráját tekinti át a szerző. Az e korból is felmutatható számok segítségével kapunk elgondolkoztató képet pl. olyan jelenségekről, hogy a 13–14. századi könyvtáraknak mintegy 15 000 kézírata alapján mindössze 300 mű szolgált.

A kéziratok, nyomtatványok és olvasóik számszerű megvilágítása mellett nem hagyja figyelmen kívül a szerző az egyes korok jellemző műfajainak bemutatását sem, sőt érdekes analógiákat mutat ki a középkor végi és a 18. századi viszonyok között, például a közönség laicizálódásával kapcsolatban. A közölt szám adatok, táblázatok sohasem öncélúak és különálló tételek, hanem mindig a korszak olvasóinak összetételét, kultúráltságát világítják meg. Természetesen ENGELSING is alapvető fordulatnak tartja a könyv és olvasója közti viszony alakulása szempontjából a könyvnyomtatás feltalálását, de fontos fordulatot lát abban a 15. századtól nyomon követhető jelenségben is, amikor egy könyv helyébe — egy kisebb társadalmi közösség körében — több

könyv lép, mert innen számítja a könyv átváltozását a korábbi kultikus, illetve dísz-tárgyból — státusszimbólumból — olvasmánnyá.

A 16. századtól kezdve természetesen szaporodnak a statisztikai adatok, és a következő fejezetekben már a könyv diadalútjának főbb állomásaira érkezünk. Az olvasás és az olvasóközönség történetének további alakulásában sem veszi el a könyv-centrikus szemléletmódot; innen van, hogy a későbbi századokban sem csak az olvasás útján történő befogadása érdekli az információknak, hanem például a felolvasás szokása is, amely még a közelmúltban is jelentős tényezőként szerepelt családi és más közösségek körében. Ugyanígy nem hanyagolja el a képek által történő közléseknek és befogadásoknak a jellegzetes formáit — a 15. század végi illusztrált népkönyvektől kezdve egészen korunkig elnyúló, sőt most ismét előtérbe kerülő vizuális befogadási módzatokig.

A reformációval diadalra jutó olvasási műveltség elterjedését illusztráló fejezetek után a szerző behatóan foglalkozik a következő századokban meginduló és kibontakozó tömegkommunikációs eszköznek, az időszaki sajtónak az olvasó közönségével. Nem felejtkezik el az újságok mellett Európa-szerte legelterjedtebb más kiadványoknak a társadalmi visszhangjáról sem: a különböző szórakoztató kiadványokról és kalendáriumairól. De nemcsak a németországi és más nyugat-európai országok olvasóiról kapunk értékes adatokat, hanem — többnyire kvantitatív megvilágításban — plasztikus képet kapunk a 18. századi német nemesség kultúrátlanságáról, parlagiasságáról is.

A felvilágosodás eszméinek terjedése, a folyóiratirodalom kibontakozása, a könyvtermelés méreteinek a növekedése a 18. századi fejezetek tárgya. A 19. századtól kezdve megnő ugyan a statisztikai adatok mennyisége, de — és ez is a szerző érdeme — ezeket megfelelő válogatással közli és megfelelő mértékletességet gyakorol velük kapcsolatban. Jelentős helyet foglal el a könyv utolsó fejezeteiben az ipari fejlődés eredményeinek hatása az olvasóközönségre és mindenekeftt a munkásosztálynak, mint olvasóközönségnek a fellépése. A munkáslapok, szakszervezeti kiadványok, valamint a munkásság művelődési helyzete az első világháború előtti időszakban alapos megvilágítást nyer a kötet végén.

Rolf ENGELSING könyve — bár magyar vonatkozásokat nem érint —, a 16. század előtti időkből talán méltánytalanul, talán saját kutatásaink és publikálásaink hiányosságai miatt — mégis mun-

kánk során mi is haszonnal forgathatjuk, módszertani tanulságul. A német nyelvterület sőt bizonyos fokig az egész európai műveltség története szempontjából pedig mindenképpen értékes áttekintést és tanulságokat nyújt.

KÓKAY GYÖRGY

Körner, Alfred: Die Wiener Jakobiner. Hrsg. und eingeleitet von Walter GRAB. Stuttgart 1972. 274 l. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

A német forradalmi demokratákról (*Deutsche revolutionäre Demokraten*) szóló sorozat 3. kötetében Alfred KÖRNER az 1792–1794. évi bécsi jakobinus mozgalom kiadatlan forrásaiból közöl értékes szemelvényeket, amelyre már csak saját 18. század végi kulturális és politikai mozgalmaink története szempontjából is érdemes felfigyelnünk.

A Habsburg monarchia összeomlásáig ezek az iratok is — miként a magyar jakobinusokkal kapcsolatos források jó része — a „titkos akták” között szerepeltek, és a dinasztikus érdekek megakadályozták e forrásanyag feltárását. De — miként a szerző hangsúlyozza — az ausztriai történeti kutatás 1918 után sem kezdett hozzá a már hozzáférhetővé vált dokumentumok feldolgozásához. Csak a második világháború után — akkor is főként külföldi kutatók — kezdtek foglalkozni a 18. század végi bécsi jakobinus mozgalom forrásaival és bizonyos részleteket publikáltak is belőlük. Ilyen volt többek között Ernst WANGERMANN, Fritz VALJAVETZ és D. SILAGI forrásközlése. (Azonban ezek egyike sem érte el a BENDA Kálmán által kiadott magyar jakobinusokra vonatkozó iratgyűjtemény méreteit.)

A bécsi jakobinusok — hasonlóképpen a magyar jakobinus mozgalom tagjaihoz — II. JÓZSEF és II. LIPÓT egykori híveiből kerültek ki, akik FERENC trónralépésekor az új, szélsőségesen konzervatív, reakciós uralkodó ellenzékeként léptek fel. Miként a magyar és német jakobinusok, a bécsiek sem juthattak el a politikai gyakorlatig, de politikai és társadalmi eszméik sok hasonlatosságot mutatnak. A bécsi mozgalom tagjainak összetétele ugyanakkor érdekes eltérést is mutat hazai jakobinusainktól: az főként nem írókból, újságírókból és ügyvédekből állt, hanem elsősorban az előbbi uralkodók tisztviselőiből.

Bár Ausztriában a 18. század végén több ezren rokonszenveztek a francia forradalom eszméivel, a valóban forradalmi

demokraták száma csekély volt. Az eddigi kutatások ezek számát — még a magyar jakobinusokkal együtt is — csak 30 körülre becsülik. A bécsi jakobinusok vezéralakja Andreas RIEDEL matematika-professzor volt, aki egy évtizeden át élt LEOPOLD toscanai nagyherceg udvarában. Mint II. LIPÓT reformprogramjának híve, 1790 körül több röpiratot adott ki, majd I. FERENC trónralépésekor ellenzékbe kényszerült. Szűkebb köréhez tartozott többek között Kajetan GILOWSKY hadbíró, Georg RUSZITSKA, a magyar Kancellária tisztviselője. Köréhez mintegy 30 rokonszenvező tag tartozott, akik 1792 őszétől kezdve rendszeresen összejöttek RIEDEL lakásán.

Tevékenységük főleg arra irányult, hogy eszméiket írásban is terjesszék. Elsősorban abban különböztek a felvilágosultaktól és a liberális reformerektől, hogy ők — a francia forradalom hatására — túljutottak a pedagógiai elképzelések kizárólagosságán, de radikálisabb eszméik megvalósítása érdekében ők is csak azok írásbeli megfogalmazásáig jutottak el. Ezek az iratok azonban mindenképpen méltók a kutatás — a magyarországi felvilágosodás-kutatás — figyelmére is.

KÖRNER kiadása e források közül a bécsi jakobinusok legfontosabb iratait teszi közzé. Ezek sorából is kiemelkedik RIEDEL felhívása (*An alle Deutschen*) és HEBENSTREIT latin nyelvű tanítóköltménye (*Homo hominibus*). Ezek mellett ágensjelentések, a bécsi pör iratai és más — többnyire sajtóvisszhangot tartalmazó — közlemények, továbbá követjelentések egészítik ki az értékes összeállítást.

KÓKAY GYÖRGY

Ulbrich, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil. Karten und Pläne. 1. und 2. Halbband. Karten- Pläne und Register. (Abgeschlossen Ende 1968) Edit.: Amt der Burgenländischen Landesregierung: Landesarchiv. Eisenstadt, 1971, 1972.

A burgenlandi tartományfőnökség és a kismartoni tartományi levéltár már az 1920-as években megkezdte Burgenland általános bibliográfiájának összeállítását és kiadását. Mondanom sem kell, hogy ennek a rendkívüli alaposággal összeállított bibliográfiának minden kötete, sőt minden tétele, akár történeti, akár állat-, növény-, ásvány-közzettani, földtani vagy egyéb természettudományi, földrajzi, néprajzi vonatkozásokról legyen szó, rendkívül közelről érint bennünket. Az

eddig megjelent kötetek hihetetlen gazdag anyagot tartalmaznak különösen Vas, Sopron és Moson megyei vonatkozásban.

A VIII. kötet két félkötetben, 44 + 2095 oldalon, megközelítően 9600—10 000 tétellel, a térképek, helyszín- és tervrajzok katalógusa.

A hibajegyzék (s ezt a mű érdeméül és a nyomdai munka dicséretéért jegezzük fel): nem egészen egy oldalt tölt meg.

ULBRICH dr. munkájával olyan csodálatos gazdagságú, minden részletre kiterjedő művel ajándékozott meg bennünket, amelynek értéke kéllően nem méltatható. A mű messze meghaladja a szokványos térképkatalógusok átlagos színvonalát, sőt minden túlzás nélkül állíthatjuk: *európai viszonylatban példa nélküli.*

Egy-egy oldal átlagosan 4,5—5 tételt tartalmaz, ami 3 soros címléírás mellett térképenként 5—6 soros (petit) annotációt jelent. A leírások olyan kimerítőek és annyi apró részletről is felvilágosítást nyújtanak, hogy joggal mondhatjuk és tarthatjuk ULBRICH dr. művét kitűnő *kézikönyvnek* is.

Az I. kötet, nagy területek kis méretarányú áttekinthető térképeinek leírását adja. A II. kötet viszont kis területeknek (egy-egy községnek) nagy méretarányú térképeivel tűnik ki. Az utóbbiak főként úrbéri és kataszteri térképek, de a legfiatalabbak is az 1870—1880-as évekből!

Az I. kötetben ismertetett térképlapokon számos esetben igen jelentős mértékű a meridiánkonvergencia. Ezért ULBRICH dr. a térképlap középpontjára vonatkozó méretarányt közli és megadja a lapok két szélén mutatkozó eltéréseket is, %-os formában. (Az eltérés térképlapenként a 10—18, sőt a 20%-ot is elérheti!)

A mutatókat lapozva feltűnő, mennyi kitűnő magyar mérnök dolgozott ezen a területen az 1500-as évektől kezdve napjainkig. Sok olyan személy, akiről ez ideig igen keveset, vagy semmit sem tudunk. Ennek az anyagnak magyar szempontból való feldolgozása még kutatóinkra vár.

A katalógusnak talán legnagyobb szenzációja az 1785—1790-es évekből származó, II. JÓZSEF rendeletére készült kataszteri felvételekből megmentett kollekción. Körülbelül 145 községnek 700—1000 lapját tartalmazza. Az Eszterházy-uradalom kismartoni térképtárában maradtak fenn csonkítatlanul és tisztán számunkra, illetve korunkra.

Meg kell említenem, hogy a különösen kiválóan szerkesztett mutatókban a községnevek magyar, német és horvát vagy vend változatukkal egyaránt megtalál-

hatók és ezzel Karl SEMMELWEISS *Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen.* (Eisenstadt, 1954.) c. munkájának párhuzamos használata fölöslegessé válik.

Sajnálatos, hogy a munka befejezése óta számos levél- és térképtárban átszámozást hajtottak végre, s emiatt a katalógusban közölt jelzetek tekintélyes hányada már nem felel meg a ma érvényes jelzeteknek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hatalmas munka kárba veszett volna. A koincidencia-jegyzékek — bár némi idővesztés árán — áthidalják a nehézségeket.

ULBRICH dr. műve ma a legnagyobb, magyarországi vonatkozású térképkatalógus. Egy élet munkája van benne; példamutató teljességével és módszertani tökéletességével szerzőjének nevét évszázadokon át fenn fogja tartani.

Reméljük, hogy most készülő, 40 000 (negyvenezer) kéziratos térkép adatát és részletes leírását tartalmazó, nemzetközi jellegű térképkatalógusunk megjelenése szerencsésen egészíti majd ki ULBRICH dr. anyagát az egész történelmi Magyarországra vonatkozóan.

BENDEFY LÁSZLÓ

Rapports de la littérature roumaine avec les littératures européennes et nord-américaines. Esquisse bibliographique.

Rédigé par Rodica FOCHI, Eugenia POPEANGĂ, Valeriu TRIFU et Ileana VERZEA. Editura Academiei Republicii Socialiste România. (București) 1973. 98. l.

Az AILC VII. kongresszusának tiszteletére készült el a romániai összehasonlító irodalomtudománynak — a címben is hangsúlyozottan — vázlatos bibliográfiája. A bibliográfiai bontás nem tematikai, hanem földrajzi-nemzeti szempontokat követ. Ion ZAMFIRESCU és Alexandru DUȚU bevezetői után periodika-jegyzék következik, amelyből erősen hiányoljuk a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* c. periodikus kiadványt; pedig a román — magyar irodalmi-kulturális kapcsolatok, a két irodalom közti párhuzamok gazdag tárházára lelhet benne a kutató. A bibliográfiai vázlat érdeme, hogy a tanulmánykötetek egy részének tartalomjegyzékével is megismerkedhetünk, viszont felmerül e kérdés: miért csak egy részével?

Az idő rövidsége miatt nem kerülhetett sor a tematikai, az összehasonlító irodalomtudomány ágazatai szerinti csoportosításra. Ahogy meglepőnek tetszik, hogy a csehszlovák—román irodalmi kap-

csolatok csupán egyetlen tétellel vannak képviselve, s a magyar irodalom is lényegében csak 5 címszóval, valamint a gyűjteményes kötetekben és összefoglaló művekben elszórt néhány dolgozattal van jelen.

Ennek ellenére rendkívül hasznosnak tartjuk ezt az összeállítást, hiszen a kelet-európai irodalmak, irodalmi kapcsolatok iránt érdeklődő olvasó jó támaszt kaphat e mű oldalait lapozgatva. Az pedig mindenképpen szükségesnek látszik, hogy hasonló jellegű, csak bővebb, több szempontú magyar kötet is megjelenjék ebből a tárgykörből, a magyar komparatistika sokoldalúságát, eredményeit dokumentáló.

FRIED ISTVÁN

Bibliografia istorică a României II. Secolul XIX. Tom. I. Cadrul general.
Țara și locuitorii. Volum îngrijit de Cornelia BODEA. Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, (Bukarest) 1972, XXXVI + 512 l.

A *Bibliographia Historica Romaniae* c. sorozat 1970-ben kiadott I. kötete a Románia történetéről 1944 és 1969 között megjelent irodalom válogatott bibliográfiáját tartalmazta.

A mostani kötet tulajdonképpen első része annak az öt egységre tervezett gyűjteménynek, amely Románia 19. századi gazdasági, társadalmi, politikai és művelődéstörténetét fogja majd át.

A 12 részre bontott munka első három fejezete általános bibliográfiát, néhány nagyobb könyvtár katalógusát, enciklopédiákat, forráspublikációk, általános és összefoglaló művek jegyzékét tartalmazza. A 4. fejezet 50 oldalnyi terjedelemben felsorolja azokat az útleírásokat, amelyeket külföldiek vagy hazaiak készítettek a mai Románia határai által bezárt területeken. A 12 fejezet viszont a mai Románia 19. századi területéről külföldre utazó tudósok, írók, érdeklődők által készített útleírásokat, beszámolókat tekinti át. Az 5. fejezet a Románia természeti környezetére, népeire, államapparátusára, művelődésére vonatkozó általános földrajzi leírások, a 7. fejezet a történeti földrajz és kartográfia, a 8. fejezet pedig a statisztika demográfia tárgykörébe sorolható munkák, források címeit tartalmazza. Az 5., 7., és 8. fejezetekben a 19. század történetileg kialakult régiói (Havasalföld, Moldva, Erdély, a Bánság, Bukovina, Dobrudza) képezik a területi beosztás alapját, a belső időrendi periodizáció

azonban egységesen a Havasalföld történetéből adódó időhatárok (1821, 1848, 1859, 1866, 1877) szerint történt. A többi fejezetek beosztása nem a területi elv alapján történt, s nem került sor arra sem, hogy a többszöri névváltozáson átment, s gyakran minden helyi nyelvben másként elnevezett kis erdélyi községek neveinek román, magyar és német variánsa a helytörténeti fejezet (6) alcímeibe felvételt nyerjen. A 6. fejezet egyébként a széles értelemben vett helytörténeti vonatkozású irodalmi adatokat, a nagyobb területi egységek és városok esetében részben bontásban (bibliográfiák, forráskiadványok, tanulmányok), a községek esetében bontás nélkül, a szerzők neveinek betűrendjében közli. A 10. fejezet a távol-külföldi románok, tehát elsősorban az ún. macedo-románok, valamint a nyugatra eső városokban lévő román közösségek történetét tekinti át.

A 9. fejezet az „együttélő nemzetiségek” (nationalitės cohabitantes), magyarok, németek, örmények, bulgárok, szerbek, zsidók stb. történetére vonatkozó általános irodalom fontosabb címeit, a 11. fejezet pedig a más népekkel való kapcsolatok főbb irodalmi adatait tartalmazza.

A bibliográfiai felvételek a lehetőségig teljesekek az évszámon és lapszámon túl megadják a kiadót, a nyomdát, sok esetben közlik az illető munkára vonatkozó recenziók adatait. Ahol a cím nem egyértelmű, ott magyarázó megjegyzés segíti a tájékozódást, s csillag jelzi azokat a munkákat, amelyek adatai másodkézből származnak. A 19. századi munkák, és a századra vonatkozó 20. századi irodalom nincs különválasztva, betűrendben együttesen kerülnek felsorolásra. A tétel-számokra utaló névmutató, idegen nyelvű tartalomjegyzék, a szerzők neveinek vastag nagybetűs szedése segíti elő a gyors tájékozódást.

A bevezető a művet *szelktív bibliográfiának* nevezi. A szelektálás mértékét a további kötetek megjelenéséig természetesen nehezen lehetne megállapítani. Már is megállapítható azonban, hogy az eddigi legteljesebb román bibliográfia jelen kötete (9590 tételt tartalmaz), a külföldi tudományos kutatás számára is hasznos, nélkülözhetetlen kézikönyv lett. A magyar és német irodalom áttekintéséhez azonban továbbra is szükséges a magyar bibliográfiai párhuzamos használata.

Mint minden bibliográfiánál, úgy itt is sok pontatlanság fordul, illetve fordulhat elő. Ezeket a recenzensek emlékezőtehetségüktől és szorgalmuktól függően változó hosszúságú listákon tessük közzé. Ezúttal csupán két pontatlanságra utal-

nánk. A „Romániai [illetőségű] utazók külföldön” c. főként útleírásokat tartalmazó 12. fejezetben XANTUS János amerikai levelei és útleírásai (Pest, 1858, 1860) is szerepelnek. Érdekes melléfogás a 3152. és 3153. tétel alatt szereplő VERIDICUS: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közigazgatási intézményeinek és mozgalmainak ismertetése* (Budapest, 1908. II. kiad. uo. 1909.) című munka szerzői álnévének feloldása. A felvétel készítője és ellenőrzője a művet LUPAŞ Ion-nak az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik harcosának tulajdonította. Feltehetően azon az alapon, hogy — mint sokan mások — LUPAŞ is írt cikkeket (talán a *Telegraful Roman*-ba) Veridicus álnéven. A jelzett mű címlapján a Veritas (s nem Veridicus) álnév azonban nem a román nemzeti mozgalom harcosát, hanem a magyar királyi belügyminisztérium segédtitkárát, HUSZÁR Antalt és DIAMANDI Miklós miniszteri fordítót takarja. Ez utóbbiak állították össze az említett nyelvet, s a belügyminiszter 648/1908. sz. rendelete alapján nyomtattak belőle 5000 példányt, amiből „3500 példány a m. kir. csendőrségi felszerelési anyagraktárakba lett beszolgáltatva.”

SZÁSZ ZOLTÁN

Válasz Holl Bélának.

A *Magyar Könyvszemle* 1974. évi 3—4. számában a 375—377. oldalon HOLL Béla eléggé hosszadalmasan ismertette RADÓ Polikárp, *Libri liturgici manuscriptorum* . . . c. kódexkatalógusát. A megjelentetés érdemét nekem tulajdonítja, valójában az Akadémiai Kiadónak lehet és kell érdemül betudni ennek a liturgia-történet határain túl is jelentős catalogueraisonné-nak — évtizedek elteltével — végre teljes kiadását. Másrészt viszont, én sem az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának elnökeként „gondoztam”, már amennyire az idősebb barát és tudós iránti tisztelet és egyéni fenntartásaim között egyensúlyt keresve, a szerző műve iránti tisztelettel, azt gondolhattam. Nem a munkabizottság elnöke, hanem a katalógus anyagának kutatási területén már évtizedek óta dolgozó és publikáló kutató minőségében vállalkoztam arra, hogy RADÓ munkáját, a szerző szempontjainak minden tekintetben tiszteletben tartásával, közreadjam. Azt ugyanis, hogy a liturgia-történet

a középkori literatúrának lényeges forrásterülete, nemcsak hangoztattam, de 1948-tól több cikkben és a *Codex Albensis* forráspublikációjában igazoltam is. Azt továbbá, hogy a forrásterületen milyen általános kodikológiai módszert látnak, a magam felfogása szerint alkalmazhatónak, a budapesti Egyetemi Könyvtár kódexei-nek katalógusában (1961) számos esetben megmutattam. Nem feledkezve el — e saját munkámban — a HOLL által számunkért Chevalier-számok, illetve hivatkozások közléséről sem.

Az eddig elmondottak megmagyarázzák azt is, hogy miért használtam közreműködésem kifejezésére az igen szerény „adlaboravit” és nem — modjuk — „collaboravit” szót. Ezt azonban HOLL úgy látszik ugyanúgy nem értette meg, mint az adlaboravit-nak a Praefatióban pontosabban megadott értelmezését. Főként ennek első mondatát kellett volna recenziósnak megérteni és helyesen érteni: *Opus auctoris in quantum licuit integrum relinquere volentes, eidem manus corrigentes vel addentes, non ita frequenter porreximus.* (A szerző művét, amennyire szabad volt, érintetlenül akarván hagyni, javítva vagy hozzáadva nem oly gyakran nyúltunk hozzá.) Ez a „non ita frequenter” nem azonos azzal, a HOLL Béla által is észrevett és példaként említett két tétellel. Ha recenziósnak valóban „a középkori liturgia felépítésére vonatkozó alapismeretek birtokában” lenne, felismerné a VI. Tab. eléggé bővített voltát; észrevehette volna a bajlódását a szerző *Missale Posoniense* meghatározásával (ami pozsonyi rítust sejtetne); ezen — „in quantum licuit” — változtatni igyekeztem; észrevette volna a pontosabb műfaji meghatározást több esetben, például a 74. tételnél; a lokalizálás helyesbítését a 8. és 78. tételnél; más, az említett saját katalógusomból vett meghatározásokat pl. 140., 141. tételnél; észrevehette volna — az előző nyomán — az olyan nem feltűnő módon jelentkező többleteket, mint: „spatium . . . annorum . . . pressius . . . signavimus . . . scripturae . . . nomenclaturam . . . usui hodie viginti parem fecimus . . .”. Mindezeket recenziósnak nem vette, de nem is vehette észre, mert ehhez az övénel nagyobb tájékozottság, tényleg meglévő „előismeretek” lettek volna szükségesek.

Említi recenziósnak — egy-két példát is hoz fel — a sajtóhibákat. Bizonyos, hogy 639. oldal latin szövege még sokkal többel is megajándékozta vona őt. Hiszen még az ő négy és fél hasábnyi bírálatában is Cationale és nem Gantionale olvasandó; a stuttgarti katalógus címe

pedig helyesen: *Die Handschriften der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart . . .*

Különösen élesen, megbotráncozva hozza szóba HOLL, hogy csillaggal és az „olim” (egykor) szóval jeleztem azokat a kódexeket, melyek RADÓ gyűjtésének befejezése óta, eredeti őrzési helyükről elkerültek. Hogy ismét előszavamat idézzem: „. . . ob annorum belli et etiam id proxime sequentium eventus, codices aliquot non iam amplius in locis ubi primitus servabantur inveniri possunt”; azaz a háborús és a háborút követő évek eseményei következtében néhány kódex eredeti őrzési helyéről elkerült. Egyikről-másikról tudhatjuk, hogy most merre kell keresni őket, sokról azonban nem. A jelenlegi lelőhely körüli e bizonytalanság, mint azt a szerzővel és a kiadóval is megbeszéltem, végül mint a helyes állampolgári állásfoglalásnak megfelelőt, a könyvben található megoldást ajánlotta. HOLL Bélának azonban,

úgy látszik, e tekintetben is különleges „előismeretei” vannak.

A RADÓ Polikárp könyvének kiadásához az első lépés megtételétől a megjelenésig, nyolc évig tartó út vezetett. A *Libri liturgici . . .* publikálását mégis, csak egy állomásnak tekintem. Ismételten idézett előszavamban már megemlítettem a *Fragmenta codicum* tervét. Azóta ez a talán legnehezebb kodikológiai vállalkozás az első éven, szép eredménnyel, túl is van. Ez az első év már közel kétszáz liturgikus töredékhez juttatott minket. Ezek nagyrészt már meg is határoztuk, és a kibontakozó, Radó-katalógusénál műfajilag differenciáltabb kép, az előszavamban ígért Auctariumban a *Libri liturgici* reális és végleges tartalmi értékeléséhez és kiegészítéséhez fog közel hozni. Ekkor és így folytatódik majd tényleg, az e publikációval elkezdődött munka.

MEZEY LÁSZLÓ

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1975. III. 7. — Terjedelem: 9,8 (A/5) ív
75.1543 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Vida Tivadar</i> : A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai	121
<i>Ugrin Aranka</i> : Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok a reformkorban	137
<i>Kozocsa Ildikó</i> : Az egyházi könyvtárak muzeális értékeinek restaurálása	154

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kovács Zoltán</i> : III. János niederaltaichi apát levele 1491-ből egy kézírásos passauai Agendában	164
<i>Tóth Béla</i> : Ki fordította Osterwald: „Traité des sources de la corruption qui regne aujourd'hui parmi les chrétiens” c. művét magyarra?	165
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Csokonai könyvtárának egy kötete a prágai Egyetemi Könyvtárban	167
<i>Beőthy Ottó</i> : Egy Kazinezy-kiadás variánsáról	174
<i>Fülöp Géza</i> : Olvasásra buzdítás a reformkori sajtóban	181
<i>Benedek András</i> : Egy vidéki magánkönyvtár sorsa a XIX. század közepén	182
<i>Czeplédi Imre</i> : Adatok a „Huszár Miatyánk”-hoz és egy politikai gúnyvers 1852-ből ..	185
<i>Váradi-Sternberg János</i> : Eötvös József művei és a cári cenzúra	187
<i>Kronstein Gábor</i> : A Borsszem Jankó válsága a XX. század elején	188
<i>Vértesy Miklós</i> : Ballagi Aladár és az Egyetemi Könyvtár	196

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái (1666—1673)	201
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy olműtzi hungaricum 1597-ből	207

FIGYELŐ

<i>Kozocsa Ildikó</i> : Magyar reneszánsz könyvkötések. (Sz. Koroknay Éva könyve)	209
<i>Kovács Zoltán</i> : Radó János Polikárp (1899—1974)	212
<i>D. Szemző Piroska</i> : A jugoszláviai magyar könyv. 1945—1970.	214
<i>V. K. S.</i> : A szegedi reneszánsz-ülés könyvtörténeti előadásai	216
<i>V. K. S.</i> : Cs. Gárdonyi Klára és Csapodi Csaba Korvina- és Janus Pannonius-kutatásai	217

SZEMLE

<i>Dersi Tamás</i> : A századvég katolikus sajtója. Bp. 1973. (<i>Rejtő István</i>)	219
<i>Hajdú-Bihar</i> megye sajtóbibliográfiája 1843—1970. Debrecen 1973. (<i>Balogh György</i>) ..	220
<i>A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1843—1970. Szeged 1974.</i> (<i>Lakatos Éva</i>)	221
<i>Az Alföld repertórium 1950—1969. (Szabó Ernő)</i>	222
<i>Gyurics György</i> : Dugonics könyvtára. Szeged 1972. (<i>Tóth János</i>)	223
<i>Engelsing, Rolf</i> : Analphabetentum und Lektüre. Zur Sozialgeschichte des Lesens. Stuttgart 1973. (<i>Kókay György</i>)	224
<i>Körner, Alfred</i> : Die Wiener Jakobiner. Stuttgart 1972. (<i>Kókay György</i>)	226
<i>Ulbrich, Karl</i> : Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Eisenstadt 1971—1972. (<i>Bendefy László</i>)	226
<i>Rapports de la littérature roumaine avec les littératures européennes et nord-américaines</i> . Bucuresti 1973. (<i>Fried István</i>)	227
<i>Bibliografia istorica a Romaniei II. Secolul XIX. Tom. I. Bucuresti 1972. (Szász Zoltán)</i>	228
<i>Válasz Holl Bélának. (Mezey László)</i>	229

TABLE DES MATIÈRES

<i>Tivadar Vida</i> : Les rapports d'histoire de médecine du codex Pray	121
<i>Aranka Ugrin</i> : Hebdomadaires propageant des connaissances d'utilité publique à l'époque des réformes... ..	137
<i>Ildikó Kozocsa</i> : La restauration des valeurs de musée des bibliothèques ecclésiastiques	154

CONTRIBUTIONS

<i>Zoltán Kovách</i> : Une lettre de Jean III, abbé de Niederaltaich, de 1491, trouvée dans le plat d'une Agenda manuscrite de Passau	164
<i>Béla Tóth</i> : Qui est-ce qui a traduit en hongrois l'oeuvre d'Osterwald, intitulée „Traité des sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi les chrétiens” ?	165
<i>Ferenc Szilágyi</i> : Un volume de la bibliothèque de Csokonai à la Bibliothèque de l'Université de Prague... ..	167
<i>Ottó Beöthy</i> : Sur une variante d'une édition de Kazinczy... ..	174
<i>Géza Fülöp</i> : Encouragement à la lecture dans la presse de l'époque des réformes	181
<i>András Benedek</i> : Le sort d'une bibliothèque de province privée au milieu du XIX ^e siècle	182
<i>Imre Czeplédi</i> : Données au „Pater noster de hussard” et un vers satirique de 1852	185
<i>János Váradi-Sternberg</i> : Les oeuvres de József Eötvös et la censure tsariste	187
<i>Gábor Kronstein</i> : La crise de la revue „Borsszem Jankó” (Grain d'Orge) au commencement du XX ^e siècle	188
<i>Miklós Vértessy</i> : Aladár Ballagi et la Bibliothèque de l'Université	196

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Gedeon Borsa</i> : Les imprimeries de Ferenc Nádasdy à Pottendorf et à Loretom	201
<i>Sándor V. Kovács</i> : Un Hungaricum d'Olomouc de 1597	207

CHRONIQUE

<i>Ildikó Kozocsa</i> : Reliures de livre hongroises de la Renaissance	209
<i>Zoltán Kovách</i> : János Polikárp Radó (1899 — 1974)	212
<i>Piroska D. Szemző</i> : Le livre hongrois de Yougoslavie 1945 — 1970	214
<i>V. K. S.</i> : Les conférences d'histoire de livre à la session de Renaissance à Szeged	216
<i>V. K. S.</i> : Les recherches récentes de Klára Cs. Gárdonyi et de Csaba Csapodi sur les Corvinas et sur Janus Pannonius	217

REVUE

Tamás Dersi : A századvég katolikus sajtója (La presse catholique de la fin de siècle) (<i>István Rejtő</i>)	219
A Hajdú megyei hírlapok bibliográfiája (La bibliographie des journaux du comitat Hajdu) (<i>Eva Lakatos</i>)	220
A Csongrád megyei hírlapok bibliográfiája (La bibliographie des journaux du comitat Csongrád) (<i>György Balogh</i>)	221
Az Alföld repertóriuma (Le répertoire de la revue Alföld) (<i>Ernő Szabó</i>)	222
Un catalogue.) (<i>János Tóth</i>)	223
Rolf Engelsing : Alphabetentum und Lektüre. Zur Sozialgeschichte des Lesens. (<i>György Kókay</i>)	224